

พุทธปรัชญาเซนในสวนโมกขพลาราม Zen Buddhist Philosophy in Suan Mokkhabalarama

พระมหาสุรชัย ขยาภิวฑฒโน (พุทชู)¹

Phramaha Surachai Jayabhivaddhano (Phutchu)

Received February 23, 2020 & Revise May 21, 2020 & Accepted June 24, 2020

บทคัดย่อ

พุทธปรัชญาเซนเป็นนิกายมหายานที่นับถืออยู่ในจีน ญี่ปุ่น เกาหลี เวียดนามและประเทศตะวันตกหลายประเทศ ในประเทศไทยเริ่มรู้จักพุทธปรัชญาเซนอย่างแพร่หลาย เพราะการแปลคัมภีร์เซนโดยพุทธทาสภิกขุ ท่านศึกษาเซนแล้วนำแนวคิดมาประยุกต์ใช้ในการปฏิรูปสังคมไทย ด้วยการสร้างสวนโมกขพลารามอันเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้และปฏิบัติธรรมให้อยู่ใกล้กับธรรมชาติมากที่สุด รูปแบบการปฏิบัติของพุทธทาสภิกขุที่สะท้อนจุดเด่นของคำสอนในพุทธปรัชญาเซนอย่างมาก คือโรงมหรสพทางวิญญาณ ลานหินโค้ง อุโบสถธรรมชาติ ธรรมวารินาวาสกร กุหลอมมิต ภูมี่ปันพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และสระนาฬิกา ทั้งหกแห่งเป็นศาสนสถานที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดในเรื่องโกอานและการจัดสวนแบบเซน ในแง่ของหลักธรรม สวนโมกขพลารามได้แฝงปริศนาธรรมที่ผสมผสานระหว่างคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาทกับเซนได้อย่างลงตัว นั่นคือหลักคำสอนเรื่องการทำงานด้วยจิตว่าง

คำสำคัญ: 1.พุทธปรัชญาเซน 2.พุทธศาสนานิกายเซน 3.สวนโมกขพลาราม

Abstract

Zen Buddhist philosophy is a Mahayana sect which is propagated in China, Japan, Korea, Vietnam, and some counties in the West. Thai people have known Zen because its doctrine's translation by Buddhadasa Bhikkhu. He has studied Zen then applied to develop in Thai's society through establishing Suan Mokkhabalarama. This is a religious site which is to study and practice the Dharma by staying nearest to nature. The Buddhadasa Bhikkhu's way has reflected the highlight of Zen Buddhist philosophy, i.e. Spiritual Theater, Curved Stone Court, Church (Uposatha), Dharma Ships, Avalokiteshavara (Guanyin) Bodhisattva's Statue, and Nalike Pond. All these are religious sites which are affected by Koan and Zen Garden. For the Buddha's teaching, Suan Mokkhabalarama is mystified by the Koan which is properly mixed Theravada and Zen Buddhist philosophy which is the principle of working with empty mind.

¹ อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี วัดไร่ขิง พระอารามหลวง จ.นครปฐม Email : phasurachai@gmail.com

Keywords: 1.Zen Philosophy, 2.Zen Buddhism, 3.Suan Mokkhabalarama

บทนำ

สังคมปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วส่งผลให้วิถีชีวิตของมนุษย์เกิดการเปลี่ยนแปลงไปด้วย ผลที่ตามมาคือการเกิดขึ้นของปัญหามากกว่าการเกิดปัญญา ทั้งนี้ เพราะเป็นความเปลี่ยนแปลงที่ไม่สมดุลระหว่างกายกับจิต ความเปลี่ยนแปลงในเชิงบวกมีเพียงด้านเดียว คือความเจริญด้านวัตถุ แต่จิตใจกลับเป็นความเปลี่ยนแปลงในเชิงลบ คือความเสื่อมถอย ในความจริงแล้วทั้งร่างกายและจิตใจควรเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกันคือในด้านความเจริญ โดยเฉพาะความเจริญด้านจิตใจที่ควรพัฒนาเป็นอันดับแรก วิธีการพัฒนาจิตที่มีประสิทธิภาพที่สุด ก็คือการพึ่งหลักจริยศาสตร์ในทางศาสนา ในที่นี้ คือหลักพุทธปรัชญาเซน

เซนมีหลักปฏิบัติที่มีความยืดหยุ่นเข้ากับสังคม เป็นที่ยอมรับและนำมาประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตได้อย่างมีประสิทธิภาพในสังคมชาวญี่ปุ่น พุทธปรัชญาเซนในญี่ปุ่นได้เป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาชาติ โดยผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมคือชินโตในการสร้างคุณธรรมประจำใจ บ่มเพาะวัฒนธรรมที่ดีงาม เช่น การจัดสวน พิธีชงชา การจัดดอกไม้ วิถีแห่งนักรบหรือซามูไร กระนั้น เซนก็ยังคงอัตลักษณ์ต้นเอาไว้ คือหลักปฏิบัติที่เป็นคุณลักษณะพื้นฐาน 4 ประการ คือ 1) การถ่ายทอด (ความรู้แจ้ง) พิเศษ นอกคำสอนในคัมภีร์ 2) การไม่ขึ้นอยู่กับตัวอักษรและคำพูด 3) การชี้ตรงไปที่จิตใจของมนุษย์ทุกคน และ 4) การเห็นธรรมชาติแท้จริงของตนเอง เพราะบรรลุปุทธภาวะ (Suzuki, Daisetz Teitaro, 2000, pp. 18-19)

คุณลักษณะเหล่านี้ สรุปได้ 2 ประเด็น คือ 1) คำสอนที่ไม่เน้นตัวบท เพราะประสบการณ์ทางจิตไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยการศึกษาจากคัมภีร์หรือการสนทนาปราศรัย 2) คำสอนเน้นเรื่องของจิตและการบรรลุธรรมก็คือการถ่ายทอดธรรมจากจิตสู่จิต อย่างไรก็ตาม แม้พุทธปรัชญาเซนจะไม่เน้นตัวบท แต่คำสอนก็ยังคงปรากฏอยู่ในคัมภีร์ และได้รับการถ่ายทอดมาถึงปัจจุบัน ในประเทศไทยได้รู้จักพุทธปรัชญาเซนอย่างแพร่หลาย ก็เพราะการแปลหนังสือเรื่องสูตรเว่ยหล่างและคำสอนฮวงโปโดยพุทธทาสภิกขุ จากนั้นท่านได้สร้างวัดโดยยึดพุทธปรัชญาเซนเป็นอุดมคติในการทำงานและเผยแผ่หลักธรรม จะสังเกตได้จากรูปแบบการสร้างวัดของท่านที่ไม่เหมือนวัดทั่วไป หากศึกษาพุทธปรัชญาเซนจะทราบว่า พุทธทาสภิกขุได้รับอิทธิพลจากคำสอนในพุทธปรัชญาเซนเป็นอย่างมาก ยุคเริ่มแรก แนวทางปฏิบัติของท่านได้สวนกระแสสังคมในสมัยนั้นอยู่บ้าง แต่ด้วยอุดมการณ์อันแน่วแน่ การปฏิบัติของท่านจึงประสบผลสำเร็จในการสร้างสังคมอุดมปัญญา และพัฒนาความเจริญทางด้านจิตใจให้สมดุลกับวัตถุ คำสอนที่เป็นแนวปฏิบัติของท่านจึงสะท้อนรูปแบบการสร้างปัญญาและใช้ชีวิตที่เอื้อกับธรรมชาติ ประเด็นเหล่านี้เป็นที่สนใจอย่างยิ่งว่า แนวคิดพุทธปรัชญาเซนที่ปรากฏอยู่ในสวนโมกขพลารามว่าด้วยเรื่องอะไรบ้าง และจะนำไปสู่การพัฒนาสังคมหลังนวยุคอย่างไร ซึ่งผู้เขียนจะได้กล่าวเฉพาะอิทธิพลที่เป็นงานด้านศิลปะหรือสถาปัตยกรรมเป็นหลัก จากการที่ได้เก็บข้อมูลในสวนโมกข์โดยตรงและการค้นคว้าเพิ่มเติมจากเอกสาร

แนวคิดพุทธปรัชญาเซน

เซนเป็นพุทธปรัชญามหายานสำนักหนึ่ง มีผู้นับถืออย่างแพร่หลายในประเทศญี่ปุ่น จีน เกาหลี เวียดนาม เซนกำเนิดในอินเดียตั้งแต่สมัยพุทธกาลและมาแพร่หลายในจีนและญี่ปุ่น ในจีนและญี่ปุ่นได้แยกเป็น 2 นิกาย คือ รินไซและโซโต ทั้งสองนิกายมีบทบาทในการพัฒนาสังคมประเทศชาติเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในญี่ปุ่นเซนได้มี

บทบาทในการสร้างวัฒนธรรมญี่ปุ่น เช่น การจัดสวน พิธีชงชา วิธีแห่งนักรบหรือซามูไร เช่นมีเครื่องมือในการตรัสรู้ 3 วิธีการ ได้แก่ 1)โกอาน คือการขบคิดปริศนาธรรม 2)ซาเซน คือการนั่งสมาธิ และ 3)มอนโด คือการถามตอบโดยฉับพลัน ทั้งสามวิธีการนี้ในด้านอรรถปริวรรตศาสตร์เรียกว่า ทฤษฎีอุบายโกศลวิธี หมายถึง อุบายในการสั่งสอน ผลที่เกิดจากวิธีการดังกล่าวสามารถนำไปสู่การเข้าถึงพุทธภาวะ

นอกจากเซนมีหลักการปฏิบัติที่เป็นอัตลักษณ์เพื่อพัฒนาด้านโลกุตระปัญญาแล้ว ยังมีการพัฒนาด้านโลกียปัญญาที่เป็นการสร้างวัฒนธรรมให้เอื้อต่อการพัฒนาสังคม อาจกล่าวได้ว่า การพัฒนาสังคมในสมัยหลังนวยุคที่เน้นการบูรณาการและการแสวงจุดร่วม สงวนจุดต่าง ได้อาศัยคำสอนพุทธปรัชญาเซนเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างอุดมการณ์ทางความคิดหรือหลักปรัชญาประจำใจ หลายประเทศในยุโรปได้ศึกษาและปฏิบัติธรรมแบบเซน เช่น ในฝรั่งเศสมีหมู่บ้านพลัมของพระติช นัท ฮันห์ (Thich Nhat Hanh) ซึ่งมีสาขายู่ทั่วโลก รวมถึงหมู่บ้านพลัมที่ อ.ปักธงชัย จ.นครราชสีมา ในสหรัฐอเมริการู้จักเซนเพราะการเผยแพร่ของไดเซตสึ ไททาโร ซุซูกิ (Daisetz Teitaro Suzuki) เมื่อหลายสิบปีก่อน แม้กระทั่งสตีฟ จ๊อบส์ (Steve Jobs) ผู้ก่อตั้งบริษัทแอปเปิล ก็หันมานับถือและใช้ชีวิตตามพุทธปรัชญาเซนจากการศึกษาหนังสือ Zen Mind, Beginner's Mind ของชุนริว ซุซูกิ (Shunryu Suzuki)

ในประเทศไทยมีผู้ศึกษาพุทธปรัชญาเซนมากมาย หนึ่งในนั้นคือพุทธทาสภิกขุ ท่านมีแนวปฏิบัติที่สอดคล้องกับพุทธปรัชญาเซนอย่างมากดังที่ปรากฏในสวนโมกข์ นอกจากนี้ ท่านได้แปลและเขียนหนังสือนิทานเซนหลายเล่ม ในด้านการปฏิบัติพระเถรวาทไทยที่มีแนวปฏิบัติคล้ายเซนหลายรูป เช่น หลวงปู่ดูลย์ อตุโล หรือพระราชวุฒาจารย์ วัดบูรพาราม จ.สุรินทร์ ศิษย์หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต หลวงปู่ดูลย์มีคำสอนเรื่องจิตอย่างน่าสนใจ ดังคำสอนที่ว่า “จิตที่ส่งออกนอก เพื่อรับสนองอารมณ์ทั้งสี่ เป็นสมุทัย ผลอันเกิดจากจิตส่งออกนอกแล้วหวั่นไหว เป็นทุกข์ จิตเห็นจิตอย่างแจ่มแจ้ง เป็นมรรค ผลอันเกิดจากจิตเห็นจิตอย่างแจ่มแจ้ง เป็นนิโรธ”

นอกจากนี้ ยังมีหลวงพ่อเทียน จิตตสุโภ วัดสนามใน จ.นนทบุรี สอนการเจริญสติแบบเคลื่อนไหว ตามแนวทางสติปัฏฐาน 4 ด้วยการยกมือสร้างจังหวะให้เคลื่อนไหว รู้สึกตัวอยู่เสมอ การปฏิบัติของท่านไม่มีคำบริกรรม ไม่มีการหลับตา คำสอนและวิธีปฏิบัติของท่านถูกเปรียบเทียบกับท่านเว่ยหลาง สังฆปริณายกองค์ที่ 6 แห่งเซน ที่เน้นความเรียบง่าย ไม่มีพิธีรีตอง แม้การนุ่งห่มผ้าท่านก็เคยใช้สีดำคล้ายพระเซน หลวงพ่อเทียนจึงได้รับการขนานนามว่า ปรมจารย์แห่งการเจริญสติที่เน้นการดูกายเคลื่อนไหวและดูจิตใจนึกคิด

แนวปฏิบัติของพระสายวิปัสสนาธุระที่เอ่ยนามมา คงไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเซนโดยตรง เพราะในรายละเอียดเชิงลึกมีรูปแบบการปฏิบัติที่แตกต่างกัน หลวงพ่อเทียนเองแม้จะเคยนุ่งห่มผ้าคล้ายเซน แต่ท่านก็เห็นว่าเซนกับการปฏิบัติของเถรวาทแตกต่างกันมาก แต่เนื่องจากวิธีปฏิบัติของพระไทยที่กล่าวมา มีความใกล้เคียงกับเซนในแง่ของวิธีการที่ไม่เน้นคำพูด แต่เน้นการสื่อจากจิตสู่จิตโดยตรง จึงมีผู้นิยมกล่าวว่าคล้ายคลึงกับเซนในบางประการ โดยเฉพาะมีคำกล่าวว่า พุทธทาสภิกขุพูดถึงจิตว่าง หลวงปู่ดูลย์พูดถึงจิตคือพุทธะ ท่านเว่ยหลางพูดถึงจิตเดิมแท้ ทั้งหมดเป็นคำสอนเรื่องจิตที่น่าสนใจที่ต้องศึกษาถึงความเหมือนและความต่างกันต่อไป อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่ผู้เขียนประสงค์จะศึกษาคืออิทธิพลของพุทธปรัชญาเซนที่ปรากฏในสวนโมกข์ ดังนั้น จึงขอกล่าวในประเด็นว่าด้วยสวนโมกข์เป็นลำดับไป

ภูมิหลังของสวนโมกขพลาราม

สวนโมกขพลารามเป็นศาสนสถานที่พระธรรมโกศาจารย์สร้างขึ้น ท่านมีนามเดิมว่า เจื้อม ฉายา อินทปญโญ ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็น พุทธทาส จึงมีนามปากกาว่า พุทธทาสภิกขุ เดิมทีบริเวณแห่งนี้เป็นวัดตระพังจิก ซึ่งเป็นวัดร้าง ณ หมู่บ้านพุมเรียง ต.พุมเรียง อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี ท่านเข้ามาอยู่ที่นี่เมื่อวันวิสาขบูชาที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ.2475 เนื่องจากบริเวณนี้มีต้นโมกข์และต้นพลามากจึงตั้งชื่อใหม่ว่า สวนโมกขพลาราม จากนั้นในปี พ.ศ.2484 ได้ย้ายมาสร้างใหม่ที่บริเวณเขาพุทธทอง (จุดที่ตั้งอุโบสถปัจจุบัน) มีเนื้อที่ประมาณ 375 ไร่ วัดแห่งนี้ผู้คนนิยมเรียกสั้นๆ ว่า สวนโมกข์ มีชื่ออย่างเป็นทางการว่า วัดธารน้ำไหล สวนโมกขพลารามตามความหมายที่ปรากฏบนแผ่นป้ายของวัด อธิบายว่า

“ต้นโมก ต้นปลา

มีชื่อพ้องกับสวนโมกขพลาราม

โมกะ แปลว่า หลุดพ้น

พละ แปลว่า กำลัง

อาราม แปลว่า ที่ร่มรื่น ที่รื่นรมย์

สวนป่าอันเป็นกำลังแห่งความหลุดพ้น”

A Mok Tree and a Phla Tree

- tree whose names identify Suan Mokkhabalarama

- mokkha = liberation, bala = power, and arama = shading grove

- Suan Mokkhabalarama means the Grove of the Power of Liberation (พระมหาสุรชัย ชยาภิวัตโน (พุดชู), 2559)

ในแผนที่ภายในวัดได้อธิบายสถานที่สำคัญหลายจุด หนึ่งในนั้น คือลานหินโค้ง ที่มีคำอธิบายว่า “เป็นสัญลักษณ์หนึ่งของสวนโมกข์ ที่เอื้อต่อการศึกษาปฏิบัติธรรมมากที่สุด สะท้อนแนวคิดของพุทธทาสภิกขุว่า มาสวนโมกข์ควรได้พูดคุยกับต้นไม้ ก้อนหิน และยังได้เรียนรู้เรื่องธรรมะที่ปรุงแต่งและไม่ปรุงแต่ง ปัจจุบันเป็นที่ตั้งภัตตาคารสาธิต ทำวัตรสวดมนต์ แสดงธรรม นั่งวิปัสสนา กิจกรรมเริ่มตั้งแต่สี่โมงครึ่ง”

เมื่อเดินลึกเข้าไปถึงโรงมหรสพทางวิญญูณ เห็นภาพปริศนาธรรมการส่งมอบลูกตาขนาดใหญ่ที่ติดไว้ด้านหน้าตัวอาคาร คำอธิบายโรงมหรสพฯ ที่ประพันธ์โดยพุทธทาสภิกขุมีปรากฏว่า

“โรงมหรสพ ทางวิญญูณ งานพิเศษ

ปรารภเหตุ เพื่อเกิดธรรม สีนหา

แก่ผู้คน ในยุค ปลุกกามา

กันแก่กล้า เกลือกโลกีย์ หนีหน้าธรรม

จึงรวบรวม พุทธศิลป์ ขึ้นสนุก

ต่างๆ ยุค ต่างๆ ชาติ อาจอุปถัมภ์

ให้ปัญญา ของผู้มา เป็นประจำ

ได้ดื่มด่ำ ธรรมรส ทดแทนกาม

เมื่อธรรมะ ประโลมใจ ได้รสแปลก

คนจะแยก จากกรรม ที่ล้ำสาม (หมายถึง รอบอ่าวบ้านดอน)

มาพอใจ ในพรต ที่ตั้งงาม

ถูกต้องตาม ระเบียบพุทธ ยุคหนึ่งธรรม” (พระมหาสุรชัย ชยาภิมุขโน (พุทฺธ), 2559)

โรงมหรสพ เป็นอาคาร 2 ชั้น กว้างประมาณ 10 เมตร ยาว 100 เมตร ภายนอกอาคารเป็นภาพแกะสลักชุดพุทธประวัติรอบอาคาร บริเวณด้านข้างอาคารมีก้อนหินวางเป็นระยะๆ

ภายในตัวอาคารชั้นแรก มีภาพที่ถูกจัดแสดงเป็น 7 กลุ่ม คือ 1)กลุ่มภาพวาดผีเสื้อ สุนัข เทพเจ้า จากของยากาเรต จัดแสดงรอบเสาอาคาร 2)กลุ่มภาพของเซอร์แมน บริเวณผนังด้านใน 3)กลุ่มภาพโลกและปรัชญา บริเวณผนังด้านใน 4)กลุ่มภาพสุภาสิต บริเวณเสาอาคาร 5)กลุ่มภาพนิทานเกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาท บริเวณแท่นตรงกลางห้อง 6)กลุ่มภาพชุดกายนคร บริเวณผนังด้านใน และ 7)กลุ่มภาพเซน บริเวณผนังด้านใน (พระมหาสุรชัย ชยาภิมุขโน (พุทฺธ), 2559)

ภายในอาคารชั้นที่ 2 เป็นลักษณะโล่ง มีเฉพาะระเบียงเดินชมภาพโดยรอบภายในตัวอาคาร ภาพมี 3 กลุ่ม คือ 1)กลุ่มภาพถ่ายของพุทธศาสนิกชนไปอินเดีย บริเวณระเบียงทางเดินด้านใน 2)กลุ่มภาพเกี่ยวกับโลหะ โทสะ โมหะ บริเวณผนังระเบียงทางเดินด้านนอก 3)กลุ่มภาพชุดทศนาคา เขาคระต่าย บริเวณรอบคานของระเบียงชั้น 2 นอกจากนี้ ยังมีภาพและสิ่งสำคัญ คือ 1)ภาพปฏิจจสมุปบาทแบบทิเบต บริเวณผนังระเบียงทางเดิน 2)ภาพแสดงความว่างเปล่า บริเวณระเบียงทางเดินด้านใน 3)สัญลักษณ์แทนพระรัตนตรัย บริเวณระเบียงทางเดินด้านใน 4)ห้องทำสำเนาเทพ บริเวณระเบียงทางเดิน (พระมหาสุรชัย ชยาภิมุขโน (พุทฺธ), 2559)

ทุกภาพภายในอาคารถูกจัดแสดงอย่างเรียบง่าย บางภาพมีคำอธิบายใต้ภาพเป็นคำกลอน ภาพแรกที่สะดุดตาซึ่งอยู่ติดประตูทางเข้าคือภาพ “เสียงขลุ่ยกลับมาหากอไผ่” เป็นภาพกระบอกไผ่ 1 ปล้อง พร้อมคำอธิบายเป็นภาษาอังกฤษว่า Sound of flute has returned to bamboo forest. มีคำกลอนอธิบายว่า

“เสียงขลุ่ยหวาน กลับมา หากอไผ่	จงคิดให้ เห็นความ ตามนี้หนอ
ว่าไผ่ลำ ตัดไป จากไผ่กอ	ทำขลุ่ยพอ เป่าได้ เป็นเสียงมา
เสียงก็หวาน กลับมา หากอไผ่	เป่าเท่าไร กลับกัน เท่านั้นหนา
เหมือนไอน้ำ จากทะเล เป็นเมฆา	กลายเป็นฝน กลับมา สู่ทะเล
เหมือนต้นหา พาคณ ดันพิภพ	พอสิ้นฤทธิ์ ก็ตระหลบ หนทางเห
วิ่งมาสู่ แดนวิสุทธิ หยุดเกร	ไม่เกล ไกลไป ที่ไหนเลย
อันความวุ่น วิ่งมา หากความว่าง	ไม่มีทาง ไปไหน สหายเอ๋ย
ในที่สุด ก็ต้องหยุด เหมือนอย่างเคย	ความหยุดเฉย เป็นเนื้อแท้ แก่ธรรมเอย” (พุทธศาสนิก,

ม.ป.ป.ช., น. 85)

ด้านหลังตัวอาคารโรงมหรสพ มีอาคารที่สร้างคล้ายเรือสำเภานขนาดใหญ่อยู่ 2 ลำ ลำแรกชื่อว่า ธรรมวารินาวาอิสริกฤษณมิต ลำที่สองชื่อว่า เรือใหญ่หรือธรรมวารินาวา ลำแรก มีอธิบายว่า “อุปมาเหมือนเรือข้ามฝากหรือข้ามวังสูงสารให้พ้นจากความทุกข์ ข้ามฝากจากความทุกข์ไปสู่ความไม่มีทุกข์ จากความโง่ไปสู่ความฉลาด บนเรือมีสวนหินแบบเซน หอระฆังและสถูปสาญจี ข้างล่างเป็นที่เก็บน้ำใน” ลำที่สอง อธิบายว่า “ชั้นล่างเป็นที่เก็บน้ำฝน ชั้นบนเป็นศาลาอเนกประสงค์สำหรับประชุม ฟังเทศน์เวลาฝนตก ที่หัวเรือเป็นที่ตั้งของห้องสมุดโมกขบรรณาลัย” (พระมหาสุรชัย ชยาภิมุขโน (พุทฺธ), 2559)

ข้างโรงแรมสรรพฯ มีทางเดินขึ้นไปยังอุโบสถประมาณ 150 เมตร ด้านหน้าก่อนถึงอุโบสถเป็นลานว่างเปล่า มีป้ายแท่นหินอ่อนขนาดใหญ่สูงประมาณ 3 เมตร มี 4 ด้าน แต่ละด้านกว้างประมาณ 50 เซนติเมตร ยอดแท่นเป็น หินกลมคล้ายหยดน้ำ ทั้ง 4 ด้านเขียนข้อความด้านละภาษา ด้านหน้าเป็นภาษาบาลี เวียนขวาเป็นภาษาอังกฤษ ด้านหลังเป็นภาษาไทย และด้านถัดไปเป็นภาษาจีน ในด้านภาษาไทยจารึกไว้ว่า

“สถานที่สถาปนาภิกษุสรีระ ท่านพุทธทาสภิกขุ อินทปญโญ (พระธรรมโกศาจารย์) ทำสถาปนาเมื่อวันที่ 28 กันยายน พ.ศ.2536 ตรงกับวันอังคาร ขึ้น 13 ค่ำ เดือน 10”

พุทธทาสภิกขุอาพาธด้วยเส้นเลือดในสมองแตก คณะศิษย์นำส่งโรงพยาบาลศิริราช และนิมนต์ท่าน กลับมาสวณโมกข์อีกครั้ง กระทั่งมรณภาพเมื่อวันศุกร์ที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ.2536 เวลา 11.20 น. ณ สวณโมกข์พลาราม รวม 67 พรรษา อายุ 87 ปี 1 เดือน 11 วัน พิธีสถาปนาภิกษุสรีระพุทธทาสภิกขุทำอย่างเรียบง่ายที่สุดใน พิณยกรรมระบุไม่ให้ฉัตรยศ ไม่มีการใดๆ ทำแบบประเพณีโบราณ คือวางโลงศพบนเชิงตะกอน ปักเสา 4 ต้น ผูกผ้าขาวเป็นดาดฟ้า มีหลวงพ่อบุญานันทะ หรือพระพรหมมิ่งคลาจารย์ วัดชลประทานรังสฤษฎ์ ในขณะนั้น ท่านดำรงสมณศักดิ์ที่พระเทพวิสุทธิเมธี เป็นประธานในการจุดไฟ ณ บริเวณเขาพุทธทอง ซึ่งก็คือบริเวณด้านหน้า อุโบสถ

อุโบสถของสวณโมกข์อยู่ตรงขึ้นไปจากสถานที่สถาปนาภิกษุสรีระเล็กน้อย ภาพอุโบสถธรรมชาติของสวณโมกข์ มีลักษณะเป็นลานทรายขาวกว้าง 3 ชั้น จุพระสงฆ์ได้หลายร้อยรูป ตรงกลางลานมีพระพุทธรูปปางมารวิชัยสีขาว ประดิษฐานโดดเด่นบนแท่นปูนอยู่องค์เดียว มีแผ่นศิลาธรรมจักรสีดำตั้งเป็นฉัพพัณณรังสีอยู่เบื้องหลัง แผ่นไม้ 1 แผ่น วางไว้หน้าองค์พระสำหรับเป็นที่กราบสักการะ ที่ฐานพระมีข้อความเขียนไว้ว่า “ที่ระลึก กิ่งศตวรรษของสวณโมกข์ พ.ศ.2525” มีเสาหินปักเป็นนิมิตเพื่อกำหนดเขตสีมา มีฟ้าเป็นหลังคา ฝาผนังเป็นต้นไม้

ตามคำอธิบายในแผนที่วัด เรียกบริเวณนี้ว่าเขาพุทธทอง เป็นที่ตั้งอุโบสถแบบสวณโมกข์ “เป็นโบสถ์พื้นดิน ตามธรรมชาติอย่างที่เคยมีในครั้งพุทธกาล แมกไม้รอบข้างคือผนังโบสถ์ เมฆขาวฟ้าครามเบื้องบนคือหลังคา ยอดไม้ที่โหระริกหล่อล้อมคือซุ้มฟ้าโบระกานันมิชีวิต เป็นสถานที่ทำสังฆกรรม ลงอุโบสถ เวียนเทียน ลานด้านล่างเป็น สถานที่เผาศรีระท่านพุทธทาส”

เส้นทางเดินลงมาจากอุโบสถอีกฝั่งหนึ่ง ด้านขวาเป็นกุฏิอาจาริยบูชาและรูปปั้นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ด้านซ้ายเป็นศาลาธรรมโฆณ

กุฏิอาจาริยบูชามีรูปหล่อพุทธทาสภิกขุให้กราบไหว้สักการะ ถัดออกไปเป็นรูปปั้นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (เจ้าแม่กวนอิม) ประดิษฐานหน้าลานหญ้า “ท่านพุทธทาสได้จัดสร้างจากต้นแบบที่เป็นรูปปั้นสัมฤทธิ์เก่าแก่ ซึ่งพบ ที่เมืองไชยา เป็นสัญลักษณ์ของสุทธิ ปัญญา เมตตาและขันติ หากทุกขใจหรือโกรธเคืองใครมา มองหน้าพระอวโลกิเตศวร จะช่วยให้สบายใจขึ้น” พุทธทาสภิกขุให้ความหมายของพระโพธิสัตว์ว่า “สัตว์ที่กำลังเพาะปลูกโพธิ โพธิ คือปัญญาสำหรับจะตรัสรู้” ธรรมะข้อสำคัญสำหรับพระโพธิสัตว์เรียกว่า โพธิสัตว์ธรรมหรืออุดมคติพระโพธิสัตว์ คือสุทธิ ปัญญา เมตตาและขันติ (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.ช., หน้า. 11)

“ธรรมะของโพธิสัตว์นี้เป็นธรรมของผู้เสียสละ ผู้ไม่เห็นแก่ตัว โพธิสัตว์ที่แท้จริงมีความหมายอย่างนั้น เตรียมตัวจะเป็นพระพุทธเจ้า ก็เตรียมตัวทำลายตน ทำลายความเห็นแก่ตน หมดตัวตนเมื่อไรก็เป็นพระอรหันต์ เป็นพระพุทธเจ้า”

อีกด้านหนึ่งเป็นศาลาธรรมโฆณ อยู่ตรงกลางระหว่างลานหินโค้งกับกุฏิอาจริยบูชา ด้านหน้าศาลาธรรมโฆณมีรูปปั้นพุทธทาสภิกขุตั้งประดิษฐาน ด้านในเป็นสถานที่รวบรวมผลงานและเก็บอัฐิของท่าน ตามพินัยกรรมที่ระบุให้เป็นที่เก็บอัฐิ โดยบรรจุไว้ใต้ฐานพระพุทธรูปที่เทพูนซีเมนต์โอบกักไว้ ส่วนอังคารหรือเถาถ่านให้แบ่งเป็น 3 ส่วน แล้วนำไปลอยและโปรย 3 แห่ง พระอาจารย์โพธิ์ จันทโร หรือพระครูปลัดศีลวัฒน์ เจ้าอาวาสวัดธารน้ำไหลในขณะนั้น เป็นผู้นำไปโปรยตามสถานที่ทั้ง 3 แห่ง คือ

1. ช่องอ่างทอง หรืออุทยานแห่งชาติหมู่เกาะอ่างทอง อ.เกาะสมุย จ.สุราษฎร์ธานี สถานที่แห่งนี้เคยเป็นสถานที่ลี้ภัยอิฐมาสร้างโรงมหรสพทางวิญญาณที่สวนโมกข์

2. เขาประสงค์ เป็นสถานที่เก็บอัฐิของโยมพ่อ โยมแม่และน้องสาวของท่าน ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวัดถ้ำใหญ่ อ.ท่าชนะ จ.สุราษฎร์ธานี สถานที่แห่งนี้เป็นเขาสูงชัน มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ภายในถ้ำ สันนิษฐานว่าคงเป็นพุทธสถานมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทุกปีจะมีงานเทศกาลขึ้นถ้ำปิดทองที่นั่น ส่วนบริเวณโปรยอังคารของท่านอยู่ถัดขึ้นไปอีก

3. ต้นแม่น้ำตาปีที่เขาสก อ.พนม จ.สุราษฎร์ธานี อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติเขาสก บริเวณที่ลอยอังคารคือลำคลองสก ทุกปีในช่วงเดือนตุลาคมจะมีพิธี “เขาสกรำลึกวันลอยอังคารท่านพุทธทาส” และการทำบุญหน้าอุทยานฯ

การลอยอังคารในแม่น้ำและโปรยบนเขาสูงชัน นอกจากเป็นสถานที่สำคัญเกี่ยวข้องกับพุทธทาสภิกขุแล้ว ปริศนาธรรมน่าขบคิดคือการคืนสู่ธรรมชาติของร่างกาย กลับสู่ธาตุ 4 คือดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นวิถีการเรียนรู้ธรรมะ ธรรมดาและธรรมชาติอย่างแท้จริง

ด้านล่างเขียงรูปปั้นพระโพธิสัตว์จะพบโรงฉัน เป็นอาคารโล่ง มีอาสน์สงฆ์ที่ทำจากปูนยกพื้นสูงประมาณ 50 เซนติเมตร โรงฉันแห่งนี้มี “ประเพณีฉันแบบรถไฟและสวดมนต์ระหว่างฉัน” หมายถึง ขณะที่พระฉันก็มีการสวดมนต์ของฆราวาสญาติโยมไปด้วย บริเวณโรงฉันได้เขียนข้อความอธิบายเป็นภาษาอังกฤษว่า Where monks traditionally take their alms from a food-carrying cart there is a chanting by lay persons during the monks' meal.

ด้านข้างโรงฉันมีทางเดินไปยังสถานที่สำคัญอีกแห่งคือสระนาฬิกา ที่แห่งนี้มีสระน้ำขนาดใหญ่สี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้างประมาณ 100 เมตร ยาวประมาณ 200 เมตร น้ำสีเขียวคล้ายตะไคร่ปกคลุม กลางสระเป็นเกาะเล็กๆ เนื้อที่ประมาณ 5 ตารางเมตร มีต้นมะพร้าว 1 ต้น สูงชะลูดประมาณ 20-30 เมตร ฐานปากหลุมเขียวขจีทั่วเกาะ

ต้นมะพร้าวอยู่โดดเดี่ยว มีอธิบายความหมายว่า “เป็นที่ระลึกถึงความเอาใจจริงเอาใจในทางธรรมของปู่ย่าตายายสมัยก่อน ในบทกล่อมลูกโบราณ

	มะพร้าวนาฬิกา
ต้นเดียวโนเน	กลางทะเลขี้ผึ้ง
ฝนตกไม่ต้อง	ฟ้าร้องไม่ถึง
กลางทะเลขี้ผึ้ง	ถึงได้แต่ผู้พันบุญเอยฯ

มีความหมายว่า นิพพานนั้นอยู่ท่ามกลางวัฏสสาร (Nibbana is present amidst Samsara.)”

วิเคราะห์แนวคิดพุทธปรัชญาเซนที่ปรากฏในสวนโมกข์

สิ่งที่สังเกตเห็นในสวนโมกข์ คือแนวคิดมหายานแบบเซน เซนมีลักษณะพิเศษที่ไม่เหมือนมหายานทั่วไป พุทธศาสนิกชนเองก็ยอมรับในประเด็นนี้ เพราะท่านเห็นว่า เซนเป็นพุทธศาสนาประเภทที่มีวิวัฒนาการใหม่ (Developed Buddhism) ในถิ่นที่แพร่หลายไปถึง (พุทธศาสนิกชน, ม.ป.ป.ก, คำชี้แจง) คำสอนของเซนจึงมีอิทธิพลอย่างมากในวิถีชีวิตของท่าน การสร้างสวนโมกข์จึงเป็นผลงานที่บ่งตัวตนของท่านอย่างเป็นรูปธรรมที่สุด สถานที่สำคัญในสวนโมกข์สามารถวิเคราะห์ให้เห็นความเป็นเซน ดังนี้

ประการแรก โรงมหรสพทางวิญญาณ ในที่นี้ ขอกล่าวถึงภาพวาดของพระเซนชื่ออีมานูเอล เซอร์แมน (Emanuel Shermann) ชาวอเมริกันเชื้อสายยิว ที่พุทธศาสนิกชนได้จำลองไว้ชั้นล่างของโรงมหรสพฯ จำนวน 10 ภาพ ภาพปริศนาดังกล่าวพุทธปรัชญาเซนถือว่า เป็นโกานหรือปริศนาธรรมให้ขบคิดเพื่อความเข้าใจสัจธรรมชีวิตที่ซ่อนอยู่ ขั้นตอนการขบคิดโกานมี (รัตนชัย บุญศรี, 2545, หน้า 152) ดังนี้ ขั้นแรก ต้องดูให้ออกว่าเป็นภาพอะไร ขั้นที่สอง ต้องพินิจพิจารณาให้เข้าใจถ่องแท้ว่า ความหมายที่แท้จริงของภาพสื่อถึงอะไร ขั้นที่สาม น้อมเอาความหมายที่แท้จริงของภาพมาสู่จิตของเรา ซึ่งภาพนั้นอาจทำให้เราสะดุ้ง เพราะภาพกำลังสอนเรา ค่าเรา ล้อเลียนเราจนเกิดการเปลี่ยนแปลงในสันดานอย่างฉับพลัน สามารถชำระล้างกิเลสจากจิตได้ การขบคิดโกานบางบทอาจใช้เวลาคิดทั้งชีวิต จิตที่ครุ่นคิดโกานไม่แตก จะรู้สึกท้อแท้ เหนื่อยหน่าย บางครั้งจึงต้องอาศัยการสนทนาหรือสอบถามอาจารย์เพื่อกระตุ้นให้ตีปริศนาธรรมแตก เซนเรียกวิธีนี้ว่า มอนโด เมื่อขบคิดทะลุปรุโปร่ง ปัญญา ก็จะโผล่ขึ้นทันที

ประการที่สอง ลานหินโค้ง บริเวณทางเข้าด้านหน้าชั้นนอกของสวนโมกข์มีลานธรรม ซึ่งมีลักษณะเหมือนการจัดสวนแบบเซน สวนเซน (Zen Garden) เป็นรูปแบบการจัดสวนประเภทหนึ่งของญี่ปุ่น นิยมจัดภายในวัด ส่วนประกอบของสวนส่วนมากเป็นทรายและก้อนหิน ทราย หมายถึง ทะเล ซึ่งสื่อถึงสังสารวัฏ หิน สื่อถึงมวลสรรพสัตว์ที่เวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร

ประการที่สาม อุโบสถธรรมชาติ ตั้งอยู่บนยอดเขาพุทธทอง ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญภายในสวนโมกข์ จุดแห่งนี้นี่สะท้อนความเป็นเซนมากกว่าลานหินโค้ง สามารถสัมผัสธรรมชาติได้มากกว่าบริเวณอื่น เพราะอยู่ท่ามกลางแมกไม้ ความแตกต่างระหว่างสวนเซนในญี่ปุ่นกับสวนโมกข์ ก็คือสวนเซนแบบญี่ปุ่นเป็นการจัดเพื่อประดับประดาให้เป็นสถานที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรม ขณะที่สวนเซนแบบสวนโมกข์เน้นการใช้ประโยชน์จริง คือเป็นที่นั่งสำหรับปฏิบัติธรรมและทำสังฆกรรมของสงฆ์

ประการที่สี่ ธรรมวารินาวาสิรกุลณุมิต เป็นอาคารรูปเรือซึ่งมีสวนเซนที่ถูกจัดไว้อย่างเป็นกิจจะลักษณะ หัวเรือเป็นหอร่องทรงเจดีย์สาธุจี ท้ายเรือเป็นจุดนั่งสนทนาธรรม บริเวณท้องเรือด้านบน ถูกจัดเป็นสวนเซนที่ค่อนข้างสมบูรณ์ ภายในสวนมีกลุ่มก้อนหินถูกจัดเรียงเป็นรูปสัตว์ตามความเชื่อของชาวญี่ปุ่น เช่น รูปเต่าที่เชื่อว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งความมีอายุยืน การจัดสวนพร้อมกับจุดสนทนาธรรมบนเรือลำนี้ เป็นการจำลองบรรยากาศสวนเซนในวัดญี่ปุ่น เนื่องจากวัดเซนในญี่ปุ่นมักจัดสวนไว้ท้ายวัด ริมระเบียงใกล้ห้องของเจ้าอาวาสหรือห้องสนทนาธรรม เพื่อเป็นฉากธรรมชาติใช้พิจารณาธรรมไปในตัว สวนเซนบนเรือสำเภาจึงมีนัยที่สื่อถึงเรือแห่งสังสารวัฏที่บรรทุกสรรพสัตว์ หัวเรือมีพระเจดีย์ที่เป็นสัญลักษณ์แห่งฝั่งคือพระนิพพาน ท้ายเรือเป็นสัญลักษณ์แห่งฝั่งของโลกียภูมิที่สรรพสัตว์พยายามว่ายไปสู่ปากฝั่งคือพระนิพพาน

ประการที่ห้า รูปปั้นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เป็นความเชื่อแบบมหายานตั้งแต่สมัยศรีวิชัย เหตุผลประการหนึ่งที่พุทธศาสนิกชนปั้นรูปพระโพธิสัตว์สันนิษฐานว่า บริเวณแห่งนี้มีร่องรอยความเจริญของพุทธปรัชญามหายานมาก่อน ท่านคงประสงค์จะให้เป็นที่ศึกษาเรียนรู้ความเป็นพุทธปรัชญามหายานจึงปั้นรูปดังกล่าวไว้เป็นอนุสรณ์ ประการที่สองสันนิษฐานว่า ท่านคงมีเจตนารมณ์จะบำเพ็ญการมีเหมือนพระโพธิสัตว์และประสงค์ให้ผู้อื่นบำเพ็ญด้วยเช่นเดียวกันจึงได้สื่อความหมายจากรูปปั้นนี้ เนื่องจากปณิธานทั้ง 3 ข้อที่ท่านตั้งไว้ (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2549, หน้า. 7) คือ 1. มุ่งส่งเสริมให้ศาสนิกของแต่ละศาสนาเข้าถึงหัวใจศาสนาของตน 2. มุ่งสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา 3. ดึงเพื่อนมนุษย์ให้ออกมาจากวัฏฏนิมม ปณิธานทั้งสามของพุทธศาสนิกชนสอดคล้องกับมหาปณิธานทั้ง 4 หรือมหาจตุรปณิธานของมหายาน (วคิน อินทสระ, 2549, หน้า 64) ในมหาจตุรปณิธานผู้เขียนเห็นว่า ในแง่มุมหนึ่งมีความสอดคล้องกับปณิธานของพุทธศาสนิกชนและโพธิสัตว์ธรรม ดังนี้

1. เราจักโปรดสัตว์ทั้งหลายให้หมดสิ้น จะช่วยสัตว์เหล่านั้นให้พ้นทุกข์ สอดคล้องกับปณิธานของท่านขอมุ่งสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนาและโพธิสัตว์ธรรมข้อเมตตา นั่นคือ ความเป็นกัลยาณมิตร มิตรภาพระหว่างกัน ไม่เห็นแก่ตัว

2. เราจะต้องทำลายกิเลสให้หมดสิ้น และจะช่วยผู้อื่นให้ทำลายกิเลส สอดคล้องกับปณิธานข้อมุ่งส่งเสริมให้ศาสนิกของแต่ละศาสนาเข้าถึงหัวใจศาสนาของตนและโพธิสัตว์ธรรมข้อขันติ คือความอดทนจนกว่าจะเพาะโพธิขึ้นในจิต เช่นเรียกว่า การเข้าถึงพุทธภาวะ (Buddha Nature) ที่มีอยู่ในแต่ละคน

3. เราจะต้องศึกษาพระธรรมทั้งหมดให้เจนจบ และช่วยให้ผู้อื่นได้ศึกษา สอดคล้องกับปณิธานข้อมุ่งส่งเสริมให้ศาสนิกของแต่ละศาสนาเข้าถึงหัวใจศาสนาของตนและโพธิสัตว์ธรรมข้อปัญญา คือการรู้สิ่งที่นำไปสู่ความดับทุกข์

4. เราจะต้องบรรลุปุทธภูมิให้จงได้ และจะช่วยเหลือผู้อื่นให้บรรลु สอดคล้องกับปณิธานข้อดึงเพื่อนมนุษย์ให้ออกมาจากวัฏฏนิมมและโพธิสัตว์ธรรมข้อสุทธิ คือจิตบริสุทธิ์ ไม่หลงใหลวัฏฏปรนเปรอ พุทธศาสนิกชนใช้คำว่า จิตว่าง หมายถึง ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นในอหังการ-มมังการ

จะเห็นว่า มหาจตุรปณิธานแต่ละข้อเน้นการช่วยเหลือผู้อื่นเป็นภาระสิ่งสำคัญ ซึ่งเป็นจุดเด่นของพุทธปรัชญามหายานและหากพิจารณาโดยถี่ถ้วนจะพบว่า สามารถเปรียบได้กับอริยสัจ 4 ในฝ่ายเถรวาท (อภิชาต โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, 2539, หน้า 139-140) ข้อแรกเทียบกับทุกข์สัจ คือการกำหนดรู้ (ปริยญา) ทุกข์ ข้อที่สองเทียบกับสมุทัยสัจ คือการละ การทำลาย (ปหานะ) ตัณหา อันเหตุให้เกิดทุกข์ ข้อสามเทียบกับมรรคสัจ คือการเจริญ (ภาวนา) การลงมือปฏิบัติให้ทุกขดับ ข้อที่สี่เทียบกับนิโรธ คือการทำให้แจ้ง (สัจฉิกิริยา) การดับทุกข์ได้อย่างเด็ดขาด

ประการที่หก สรรนาฟีเกอร์ จากบทกล่อมลูกที่เข้ามา สะท้อนความเชื่อของคนโบราณในเรื่องพระนิพพานว่าเป็นเรื่องยาก คนที่มีบุญเท่านั้นจึงมีโอกาสข้ามสระน้ำแห่งสังสารวัฏนี้ไปถึง การสร้างต้นมะพร้าวไว้กลางเกาะเปรียบเหมือนพระนิพพานที่อยู่พ้นจากแม่น้ำคือสังสารวัฏ เป็นอีกแดนหนึ่งที่ต้องว่ายข้ามสังสารวัฏไปให้ถึง ในแง่ของการจัดสวนญี่ปุ่น จะเห็นว่า แม่น้ำและต้นไม้เป็นองค์ประกอบหนึ่งของสวน พุทธศาสนิกชนได้แทรกปริศนาธรรมของการจัดสวนอย่างญี่ปุ่นไว้ด้วยการสร้างสระน้ำและต้นมะพร้าวที่สอดคล้องกับบทกล่อมลูกในสมัยโบราณ จึงเป็นปริศนาธรรมที่ผสมผสานระหว่างหลักธรรมทางศาสนากับความเชื่อท้องถิ่นได้อย่างลงตัว

จากแนวคิดที่กล่าวมา พุทธทาสภิกขุจึงเป็นพระนักคิดหัวก้าวหน้า นักวิชาการ นักปฏิบัติและนักปฏิรูป สังคมพุทธฝ่ายเถรวาทที่มีบทบาทสำคัญอย่างมากในสมัยนั้น ศาสตราจารย์โดนัลด์ เคน สวีเมอร์ (Donald K. Swearer) ผู้ศึกษาผลงานและผลงานของพุทธทาสภิกขุเป็นภาษาอังกฤษ จึงกล่าวสรรเสริญและยกย่องพุทธทาสภิกขุว่า เป็นนาคราชแห่งเถรวาท ผลงานของท่านสะท้อนสังคมให้แง่คิดทางภูมิปัญญาแบบพุทธแท้ ไม่เจือไสยศาสตร์และสอนให้สลัดความลุ่มหลงในวัตถุนิยม ปัจจุบันท่านได้รับยกย่องว่าเป็นบุคคลสำคัญของโลกของยูเนสโก และได้รับการขนานนามว่าเป็นนักปรัชญาที่สำคัญท่านหนึ่ง สมกับสมณศักดิ์ที่พระธรรมโกศาจารย์ (สมณศักดิ์ครั้งสุดท้าย) อันเป็นตำแหน่งแห่งนักปราชญ์อย่างแท้จริง

ประโยชน์จากการศึกษาพุทธปรัชญาเซนในสวนโมกขพลาราม

จากที่กล่าวมา สิ่งที่ได้จากแนวคิดของพุทธทาสภิกขุสามารถสรุปได้ 2 ประเด็น คือ

ประเด็นแรก การอยู่ร่วมกับธรรมชาติ ศาสนสถานภายในสวนโมกข์สะท้อนแนวปฏิบัติของพุทธทาสภิกขุที่เน้นการใช้ชีวิตเรียบง่าย แต่มุ่งให้เกิดปัญญา ดังมรดกคำสอนที่ท่านฝากไว้ว่า “กินข้าวจานแฉะ อาบน้ำในคู นอนกุฏิเล้าหมู ฟังยุงร้องเพลง” ทั้งนี้ เพื่อไม่ให้มีปัญหาเกี่ยวกับการเป็นอยู่ในโลกแห่งวัตถุ และสามารถเจริญก้าวหน้าด้านจิตใจ โดยอาศัยหลักธรรมชาติที่ว่า “กินอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง” หมายความว่า การใช้ชีวิตความเป็นอยู่ให้เป็นธรรมชาติที่สุด ไม่ต้องแต่งเติมสีสันจากโลกวัตถุ เป็นอยู่อย่างธรรมชาติที่แท้จริง เช่น การนั่งทำสังฆกรรมบนพื้นทรายในอุโบสถธรรมชาติ การนั่งฟังธรรมบนพื้นทรายบริเวณลานหินโค้ง เป็นการใช้ชีวิตที่กลมกลืนกับธรรมชาติ เพื่อมีจิตจดจ่อ เข้าถึงแก่นสาระของการทำสังฆกรรมหรือการฟังธรรมให้มากที่สุด นั่นคือการเกิดปัญญาความเข้าใจที่ถูกต้องขณะทำสังฆกรรม ส่วนการประยุกต์ใช้หลักการนี้ในชีวิตประจำวัน เช่น ในเรื่องปัจจัย 4 คือเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรคที่ให้เอื้อต่อธรรมชาติ เพื่อประหยัดเวลาที่ต้องคอยตกแต่ง ฉาบทา และไม่ต้องสิ้นเปลืองความคิดในเรื่องที่ไม่จำเป็น บางครั้งปัญหาของชีวิตเกิดขึ้นก็เพราะการพยายามฝืนธรรมชาติที่ควรจะเป็น เช่น ดัดแปลงเกินความพอดี เสริมแต่งเกินความสวยงามของชีวิต กลายเป็นความฟุ้งเฟ้อ ฟุ้งชานเพราะปัญหาภายนอกที่สร้างขึ้นมานเอง

ประเด็นที่สอง การทำงานด้วยจิตว่าง เป็นหลักคำสอนสำคัญของพุทธทาสภิกขุที่สะท้อนมาจากหลักคำสอนเรื่องจิตเดิมแท้ของเซน จิตเดิมแท้ของเซนได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องอาลัยวิญญานของพุทธปรัชญาโยคจารและศูนยตาของพุทธปรัชญามายามิกะ เซนนำมาใช้พร้อมกับการประยุกต์เข้ากับคำสอนของลัทธิเต๋า ขงจื๊อในจีน จึงกลายเป็นแนวคิดเรื่องจิตเดิมแท้ในความหมายของเซน และในญี่ปุ่นได้ประยุกต์เข้ากับลัทธิชินโตจึงกลายเป็นแนวคิดที่มีส่วนช่วยในการพัฒนาวัฒนธรรมญี่ปุ่นอย่างมาก เช่น การจัดสวน วิธีแห่งนักรบหรือชาบูไร พิธีชงชา วัฒนธรรมเซนต์กล่าวมีคำสอนเซนในเรื่องจิตว่างหรือการไม่ยึดมั่นถือมั่นปรากฏอยู่มาก เช่น การเป็นชาบูไรที่ต้องทำจิตให้เป็นส่วนหนึ่งกับวิถีแห่งดาบ เมื่อจิตว่าง ปล่อยวาง ไม่ยึดติด ไม่ถือมั่น จิตยังเป็นอิสระก็ยังฝึกฝนวิถีแห่งดาบให้ก้าวหน้ามีประสิทธิภาพ ในลักษณะที่กล่าวมา สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการทำงานที่ต้องมีจิตที่ปล่อยวางปัญหาเป็น เมื่อจิตเป็นอิสระ การทำงานก็มีประสิทธิภาพมากขึ้น

สรุป

สวนโมกขพลารามเป็นศาสนสถานที่ถูกสร้างขึ้นเชิงปฏิรูประบบแนวคิดคณะสงฆ์ในสมัยนั้น ผู้เขียนเห็นว่ารูปแบบการปฏิรูปส่วนหนึ่งมาจากแนวคิดพุทธปรัชญาเซน โดยทั่วไปแล้วเซนมีรูปแบบการประยุกต์เข้ากับถิ่นที่ตนเผยแผ่ไปถึง เช่นในประเทศไทยจึงมีอัตลักษณ์ที่เป็นการประยุกต์เข้ากับสังคมไทยและมีส่วนในการพัฒนาสังคมไทยเหมือนที่มีส่วนในการพัฒนาสังคมญี่ปุ่น

สังคมไทยที่ได้รับอิทธิพลจากเซน คือการปฏิรูปแนวคิดทางศาสนาโดยพุทธทาสภิกขุ แนวทางของท่านได้ส่งผลให้เกิดการศึกษาพุทธปรัชญาในประเทศไทยในมิติที่กว้างขึ้น ไม่ได้จำกัดเฉพาะฝ่ายเถรวาท แต่ฝ่ายมหายานได้รับการประยุกต์ให้เหมาะสมสังคมไทยมากขึ้น การประยุกต์ดังกล่าวเป็น ลักษณะการสร้างศาสนสถานที่มีความคิดแบบมหายาน ซึ่งเน้นมหายานแบบเซนอันเป็นที่ยอมรับใน หลักการปฏิบัติว่ามีส่วนคล้ายเถรวาท หลักการนี้เองที่ทำให้กระแสการยอมรับเซนในไทยเป็นไปอย่างราบรื่น เนื่องจากแนวทางที่พุทธทาสภิกขุได้นำมาปฏิรูปสังคมยังคงยึดหลักเถรวาทตามพระไตรปิฎก แต่รูปแบบการคิดและการถ่ายทอดรับมาจากพุทธปรัชญาเซนซึ่งไม่ได้เป็นปฏิปักษ์ต่อเถรวาทแต่อย่างใด

เมื่อแนวคิดพุทธปรัชญาเซนเผยแผ่เข้ามาสู่สังคมไทย จึงเป็นเซนที่มีลักษณะผสมผสานกับ วัฒนธรรมไทย ที่ลงตัว นั่นคือการนำหลักทางพุทธปรัชญาเซนมาใช้ ตามคำกล่าวที่ว่า การทำงานด้วย จิตว่าง ซึ่งเป็นคำสอนที่ตรงกับพุทธปรัชญาเถรวาทว่า สุตตานั่นเอง

เอกสารอ้างอิง

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2549). พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) : บุคคล สำคัญของโลก.

กรุงเทพฯ : องค์การเผยแผ่ วัดประยุรวงศาวาส วรวิหาร.

พุทธทาสภิกขุ. แปล. (ม.ป.ป.ก). คำสอนฮวงโป. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.

พุทธทาสภิกขุ. (ม.ป.ป.ช). เซ็นในสวนโมกข์. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.

พุทธทาสภิกขุ. (2551). นิทานเซ็น : มหรรสทางวิญญูณเพื่อจริยธรรม. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ.

รัตนชัย บุญศรี. อิทธิพลของพระพุทธรูปศาสนานิกายเซนในงานของท่านพุทธทาสภิกขุ. (2545). วิทยานิพนธ์พุทธ

ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วศิน อินทสระ. (2549). สารสำคัญแห่งพุทธปรัชญามหายาน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ธรรมดา.

หจก.หมายเหตุพุทธทาส อินทปัญญา. (2554). 8 เรื่องน่ารู้ สวนโมกข์กรุงเทพ. กรุงเทพฯ : หจก.หมาย

เหตุพุทธทาส อินทปัญญา.

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. (2539). พระพุทธรูปศาสนามหายาน. พิมพ์ครั้งที่ 4. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย. วิทยาลัย.

Suzuki, Daisetz Teitaro. (2000). Zen and Japanese Buddhism. New Delhi: Munshiram Manoharlal.

การเก็บข้อมูลภาคสนาม

พระมหาสุรชัย ขยาภิวัตโน (พุดชู). 7 กุมภาพันธ์ 2559. การเก็บข้อมูลภาคสนาม.